

Mariusz Sawicki

Uniwersytet Opolski

Manifest Sapiehów z 6 marca 1702 roku

6 marca 1702 roku pokonani pod Olkienikami i doprowadzeni do ruiny majątkowej Sapiehowie wydali manifest, w którym próbowali usprawiedliwić oddanie się pod protekcję króla szwedzkiego Karola XII i wkroczenie razem z jego wojskiem w granice Wielkiego Księstwa Litewskiego. Oczywiście sam manifest jest dokumentem niezwykle istotnym dla zrozumienia bardzo skomplikowanej sytuacji politycznej początku XVIII wieku, w szczególności na terenie Litwy zmagającej się od połowy lat 90. XVII wieku z wojną domową. Wpisuje się on bez wątpienia w ówczesną, istotną z punktu widzenia szlachcica — odbiorcy informacji, publicystykę propagandową, mającą na celu kształtowanie opinii określonych kręgów społecznych. Sama jego treść, oczywiście niezwykle ważna, ale poddana refleksji badawczej bez uprzedniego wprowadzenia w zawiłości sapieżyńskiej i republikanckiej polityki wewnętrznej, a także bez przeanalizowania choćby pobieżnie wydarzeń poprzedzających wymieniony w tytule akt wywoła pewien niedosyt związany z niepełną analizą materiału źródłowego, nieosadzonego należycie w realiach historycznych. W związku z tymi wątpliwościami zdecydowano się na początku rozważań na krótką syntezę wydarzeń, które w dalszej i bliższej perspektywie przyczyniły się do spisania przez Sapiehów tytułowego manifestu.

Okres elekcji i bezkrólewia po śmierci Jana III Sobieskiego nie przyniósł decydującego rozstrzygnięcia w kwestiach politycznych w Wielkim Księstwie Litewskim, choć ostateczne utrzymanie się na tronie Augusta II nie wróżyło Sapiehom nic dobrego. Najistotniejszym elementem dotyczącym bezpośrednio funkcjonowania Sapiehów w Wielkim Księstwie Litewskim było zawiązanie przez ich przeciwników, na czele z Ogińskimi i Pociemami, konfederacji wojskowej 17 października 1696 roku, rzekomo inspirowanej przez królową wdowę Marię Kazimierę d'Arquien¹. W zasadzie od tego wydarzenia można mówić o wojnie domowej na Litwie, choć

---

¹ A. RACHUBA: *Sapieha Kazimierz Jan Paweł*. W: *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB). T. 35, z. 144. Warszawa—Kraków 1994, s. 42.

pierwsze jej symptomy zauważalne były już rok wcześniej. W 1695 roku szlachta nowogródzka zapisała bowiem w swojej instrukcji, że hetman wielki litewski rozkazał swoim żołnierzom polskiego i cudzoziemskiego zaciągu rozpędzanie siłą zbierających się obywatele Nowogródzcy².

Jednym z etapów walki wewnętrznej było zniesienie chorągwi strażnika litewskiego Michała Józefa Sapiehy, po czym konfederaci schronili się w Brześciu Litewskim, doprowadzając tym samym do jego regularnego oblężenia przez wojsko litewskie pozostające wierne hetmanowi wielkiemu litewskiemu Kazimierzowi Janowi Sapieże. Ten z kolei w początkowej fazie działań wojennych przebywał w Grodnie i tam gromadził wierne sobie jednostki³. Na samym początku nie dążono jednak do rozprawy zbrojnej, próbując negocjacji, które w imieniu hetmana K.J. Sapiehy prowadzić mieli przybyli z nim podkanclerzy litewski Karol Stanisław Radziwiłł i krajczy litewski Władysław Jozafat Sapieha. Niestety zabiegi te zakończyły się niepowodzeniem. Związkowi zerwali prowadzone rozmowy, rozpoczynając przygotowania do obrony — „domy, dwory, spichlerze, nawet i kościół pp zakonnych spalili, a to żeby się securitas w mieście utrzymać mogli⁴”. W czasie działań zbrojnych pod Brześciem Litewskim szala zwycięstwa przechylała się na stronę oddziałów wiernych K.J. Sapieże, a liczba wziętych do niewoli konfederatów znacznie przewyższała możliwości ich więzienia. Z uwagi na to hetman wielki litewski podjął decyzję o wymierzeniu im odpowiedniej kary — „to drugim dawszy dobrze kijami puszczamy wolno⁵”. Zapewne miało to także swój wymiar propagandowy, Sapieha jawił się bowiem dowódcą surowym, ale sprawiedliwym i oczywiście dalekim od chęci rozlania bratniej, szlacheckiej krwi. Niestety w trakcie działań zginęło podobno 200 żołnierzy z chorągwi sapieżyńskich i 40 republikantów, których zabito na wałach, a rzekomo 70 wzięto do niewoli⁵.

Prowadzone akcje zbrojne nie przeszkadzały w podejmowaniu kolejnych prób zakończenia konfliktu. Tego trudnego zadania podjął się podkanclerzy litewski Karol Stanisław Radziwiłł, choć ostatecznie zrezygnował z niego po incydencie, w trakcie którego kula armatnia przeleciała tuż obok księcia, na szczęście nie powodując żadnych jego obrażeń — „koniowi nad samą grzywą kula przeszła. Rozgniewany tego książę jmsci [Karol Stanisław Radziwiłł] biegł do Białej swojej majątności i działek sześć tego momentu wyprawił, co się w tych dniach stanie pokaże przyszła

---

² Rossijskaja nacional'naja biblioteka, Sankt-Petersburg, Pol. F. IV, nr 130, k. 293—295, Instrukcja województwa nowogródzkiego z sejmiku relacyjnego po zerwanym sejmie, Nowogródek 7 lipca 1695.

³ A. SOWA: *Pociej Ludwik Konstanty*. W: PSB. T. 27. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1983, s. 39; A. RACHUBA: *Sapieha Kazimierz Jan Paweł...*, s. 42.

⁴ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BOss.), Akc. 143/08, b.p., Excerpta z różnych listów do mnie pisanych od różnych osób, Grodno 14 listopada 1696.

⁵ BOss., Akc. 143/08, b.p., Z Wilna 22 listopada 1696.

poczta”⁶. Brześć Litewski nie wytrzymał długo regularnego oblężenia. Miasto poddało się 26 listopada 1696 roku, co nie zakończyło oczywiście niepokojów w Wielkim Księstwie Litewskim⁷.

Zakończenie działań zbrojnych nie przyczyniło się w żadnym stopniu do uspokojenia sytuacji. 20 marca 1698 roku hetman wielki litewski wydał manifest, w którym oskarżył szlachtę związkową o łamanie prawa i występowanie przeciw legalnej władzy, a także o celowe niszczenie dóbr sapieżyńskich na Żmudzi. Podobne oskarżenia kierowali związkowcy pod adresem Sapiechów, a tego typu dokumenty wydawane przez obie strony konfliktu stały się codziennym elementem litewskiej gry politycznej. Odpowiedzią na tę deklarację Sapiehy był podpisany 24 marca 1698 roku manifest skonfederowanego wojska, pozostającego pod dowództwem regimentarza generalnego Hrehorego Antoniego Ogińskiego, w którym zgromadzeni poprzysięgli obronę praw dawnych i nowo postanowionych oraz wolności szlacheckich. Kolejnym celem było „rozerwanie facji” i walka z „prywatami” na Litwie, co jednoznacznie wskazywało na Sapiechów. Kazimierz Jan po nieudanych zabiegach nakłonienia monarchy do wzięcia czynnego udziału w pacyfikacji Wielkiego Księstwa sam zamierzał zwołać zjazd szlachty litewskiej do Grodna, co niestety zakończyło się niepowodzeniem, a republikanci zaczęli gromadzić wierne sobie oddziały wojskowe i pospolite ruszenie oraz rozpoczęli działania zbrojne przeciw Sapiehom. W sierpniu 1698 roku opozycyjna wobec Sapiechów szlachta zgromadzona w Wilnie wydała manifest skierowany przede wszystkim przeciw stolnikowi litewskiemu Jerzemu Stanisławowi Sapieże, który rzekomo miał atakować zbrojnie szlachtę zmierzającą do obozu republikantów. Jego rodzinę oskarżono także o łamanie wszelkich możliwych praw i wolności obywatelskich⁸.

Obie, wrogie sobie armie spotkały się pod Kamionką 8 grudnia 1698 roku. Próby mediacji biskupa wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego nie przyniosły żadnych rezultatów mimo deklaracji ustępstw ze strony hetmana wielkiego litewskiego. 21 grudnia szykowano się do walnej rozprawy, ale naciski wysłannika Augusta II — Jakuba Henryka Flemminga — skłoniły strony konfliktu do znalezienia konstruktywnego rozwiązania spornych kwestii. W takich okolicznościach

---

⁶ Ibidem.

⁷ A. SOWA: *Pociej Ludwik Konstanty...*, s. 39; A. RACHUBA: *Sapieha Kazimierz Jan Paweł...*, s. 42.

⁸ Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (dalej: BNPAU i PAN Kraków), rkps. 6120, k. 20v—21v, Manifest jm pana wojewody wileńskiego hetmana WXL do województw i powiatów rozesłany przeciwko związkowi, Grodno 20 marca 1698; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka w Wilnie (dalej: LMAVB), f. 151, nr 1634, k. 1, Jurament wojska skonfederowanego, [b.m.] 24 marca 1698; LMAVB, f. 17, nr 177, k. 126—130, Manifest województw i powiatów WXLitewskiego przez delegowanych ich mciów panów posłów do Wilna zgromadzonych w Trybunale WXLitt dnia 14 sierpnia 1698 roku; A. RACHUBA: *Sapieha Kazimierz Jan Paweł...*, s. 42—43.

doszło do podpisania tzw. traktatu puzewickiego. Zawarty 20 grudnia układ obejmował postanowienia dotyczące wojska litewskiego, którego część miano zwinąć, pozostawiając jedynie 2620 piechoty, 1140 dragonii oraz piechotę węgierską. Zagwarantowano również zapłatę zaległego żołdu dla wszystkich oddziałów, w tym już rozwiązanych. W kwestiach politycznych traktat gwarantował prerogatywy urzędu hetmańskiego oraz zabezpieczał dobra sapieżyńskie i honor wymienionych, z czego najważniejszy był przede wszystkim zapis dotyczący majątków Sapiehów, które w znacznej mierze ucierpiały już w wyniku prowadzonych działań zbrojnych ze strony republikantów. Szlachta zgromadzona w obozie zamierzała także wynagrodzić za poświęcenie dla dobra ojczyzny swoich przywódców. I tak kasztelan witebski Michał Kazimierz Kocieliński miał otrzymać starostwo skirstymońskie, a starosta żmudzki Hrehory Ogiński starostwo tryskie — oba w Księstwie Żmudzkiem⁹.

Omówiony traktat nie rozwiązywał większości spornych spraw, a w swojej formie był ogólnikowy, zatem w wielu kwestiach dyskusyjny i niejasny. Kolejnym istotnym dokumentem mającym normować stosunki społeczne i polityczne w Wielkim Księstwie Litewskim było laudum grodzieńskie powstałe 21 grudnia, a więc dzień po podpisaniu ugody puzewickiej. Traktowało ono znacznie szerzej o kwestiach związanych z sytuacją wewnętrzną na Litwie, m.in. poruszając sprawę egzekwowania podatków od powiatów niechących ich wpłacać. Zajęto się również Trybunałem i egzekucją wydanych w nim wyroków, wyznaczono termin jego zwołania na następny rok. Istotnym zagadnieniem były też sankcje wobec przeciwników, które uzależnione miały być od stopnia winy, ostatecznie przewidywano nawet zakazanie na trzy lata prawa aktywnej działalności publicznej szlachcie znajdującej się w obozie sapieżyńskim. Dodatkową karą miało być wyższe opodatkowanie¹⁰.

Postanowienia ugody puzewickiej zatwierdził przybyły do Grodna August II, choć K.J. Sapieha protestował przeciwko temu na audiencji u króla 4 stycznia 1699 roku. Pozyskany przez generała saskiego J.H. Flemminga dla planów królewskich w Inflantach hetman wielki litewski nie zamierzał respektować postanowień ugody i na nowo zaciągnął rozwiązane już chorągwie¹¹. W trakcie działań wojennych pod Rygą w maju 1700 roku August II zabiegał u K.J. Sapiehy o wsparcie oddziałów saskich, choć król zaznaczał, aby stało się to dyskretnie, bez większego rozgłosu i informowania osób trzecich, zapewne z obawy przed protestami szlacheckimi. Monarcha gwarantował również w liście środki finansowe na opłacenie wojska,

⁹ B. DYBAŚ: *W sprawie traktatu puzewickiego z 1698 roku i jego następstw*. „Zapiski Historyczne” (dalej: ZH) 1988, t. 53, z. 3—4, s. 90—91; A. RACHUBA: *Sapieha Kazimierz Jan Paweł...*, s. 42—43; J. NARBUTT: *Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów Jana III i Augusta II*. T. 1. Wilno 1843, s. 105—113.

¹⁰ LMAVB, f. 267, nr 3314, k. 9v—31, Postanowienie generalne stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego przy rozejściu się pospolitego ruszenia między Ławnem a Puzewicami dnia 21 grudnia anno 1698 uczynione; B. DYBAŚ: *W sprawie traktatu...*, s. 92—93.

¹¹ A. RACHUBA: *Sapieha Kazimierz Jan Paweł...*, s. 43.

którymi w niedługim czasie miał dysponować J.H. Flemming. Król obiecywał także wdzięczność i odpowiednie wynagrodzenie dla hetmana wielkiego litewskiego¹².

W trakcie prac Trybunału Skarbowego obradującego od 4 stycznia do 5 lutego 1700 roku udało się wojewodzie wileńskiemu Kazimierzowi Janowi udowodnić duże nadużycia finansowe przywódców republikantów — Michała Kazimierza Kocięła i Ludwika Pocięja. Nie wpłynęło to jednak w żadnym przypadku na zmianę nastawienia politycznego skonfederowanej szlachty litewskiej. Nie uwierzyła ona w prezentowane dowody, a i sami oskarżeni — M.K. Kocięł i L. Pocię — rozpoczęli podburzać opinię publiczną przeciw Sapiehom, podnosząc hasła obrony wolności szlacheckich i poszanowania prawa. W takiej sytuacji Sapiehom pozostało już tylko szukanie pomocy u Augusta II, w zamian za którą hetman wielki litewski obiecywał monarsze wsparcie militarne jego wyprawy do Inflant. Równocześnie obserwując nasilającą się agitację antysapieżyńską wśród szlachty litewskiej, Kazimierz Jan wydał uniwersały na pospolite ruszenie swoich zwolenników i gromadził siły pod Grodnem, opłacając wojsko z własnych środków (uregulował dwie ćwierci). Konsekwencją wszystkich tych wydarzeń była bitwa pod Olkienikami (18 listopada 1700 roku), która ostatecznie położyła kres nie tylko dominacji sapieżyńskiej, lecz przekreśliła także dotychczasowe znaczenie tej rodziny w Wielkim Księstwie Litewskim. Po krwawym starciu w bestialski sposób pijana szlachta zamordowała będącego w niewoli koniuszego litewskiego Michała Franciszka, syna Kazimierza Jana Sapiehy¹³.

Rozentuzjasmowana sukcesem militarnym szlachta zamierzała również po swojemu uregulować wszystkie egzorbitancje w czasie sesji stanów litewskich na polach olkienickich. Nie do końca wiadomo, na jakiej formalnej podstawie obradowano i jaki był ich tryb, choć samo zgromadzenie starano się oprzeć na trzech podstawach prawnych. Pierwszą był uniwersał królewski z 1 lipca 1700 roku, który rzekomo pozwalał szlachcie litewskiej na pospolite ruszenie. Kolejną była zachęta króla, którą przekazał w Lipniszkach referendarz koronny Jan Szembek. August II miał w niej sugerować, aby szlachta uporała się z niebezpieczeństwem bliskim (wewnętrznym) w imię zachowania dobra publicznego. I wreszcie ostatnią stanowił fakt, że wszystkie działania zmierzające do obrony powszechnej i dobra pospolitego

¹² BNPAU i PAN Kraków, rkps 363, k. 149—151, August II do K.J. Sapiehy, Warszawa 8 maja 1700.

¹³ Vilniaus universiteto biblioteka (dalej: VUB), f. 5, B28, nr 2333, k. 168—169, *Walka Litwy z Sapiehami i proceder o zabicie Borejki*; LMAVB, f. 17, nr 11, k. 169—173v, Opisanie wydarzeń pod Olkienikami i wracającego pospolitego ruszenia. Interesująca relacja z bitwy znajduje się w: BNPAU i PAN Kraków, rkps 1278, k. 61—101; A. RACHUBA: *Sapieha Kazimierz Jan Paweł...*, s. 43; IDEM: *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569—1763*. Warszawa 2002, s. 324—325; K. JAROCHOWSKI: *Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię polską*. Poznań 1856, s. 319, 324; E. OTWINOWSKI: *Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II*. Kraków 1849, s. 25, 29—30.

są z gruntu rzeczy legalne. Na takiej podstawie uznano postanowienia olkienickie za obowiązujące prawo i nakazano kanclerzowi Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi wydrukowanie ich i rozesłanie po powiatach, a niestosującym się do nich grożono surowymi sankcjami¹⁴.

W rzeczywistości działania w Olkienikach, pozbawione podstaw prawnych, miały znamiona zamachu stanu wymierzonego w legalną władzę administracyjną państwa i wybranych zgodnie z prawem ministrów, nawet jeśli byli nimi znienawidzeni przez szlachtę Sapiehowie. Wydarzenia te można traktować także jako wyraz buntu szlachty przeciw dominującej pozycji jednej rodziny magnackiej, choć przywódcom republikańskim zależało chyba na czymś zupełnie innym, a wygodnym środkiem do osiągnięcia tego celu był protest przeciw nieszanowaniu prawa i deptaniu wolności szlacheckich. W rzeczywistości zamierzano po prostu pozbawić Sapiehów znaczenia politycznego, militarnego i majątkowego. Wskazuje na to zwyczajny rabunek, jakiego dopuścili się republikanci zaraz po wygranej bitwie, kiedy to zaczęto najeżdżać dobra sapieżyńskie oraz upominać się o rozdanie wakansów po zamordowanym pod Olkienikami Michale Franciszku — zarówno tych administracyjnych, jak i ziemskich, z czego starostwo onikszyńskie i borciańskie miały przyspaść odpowiednio H. Ogińskiemu i L. Pocijowi¹⁵.

Postanowienia olkienickie przypominały bardziej uchwały sejmowe i dotyczyły regulacji najważniejszych problemów politycznych Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ich autorzy wyrzekali się jakichkolwiek kontaktów z Sapiehami, których pozbawiono honoru i urzędów, uznano za wrogów ojczyzny, infamisów, banitów i zdrajców. Ich dobra ziemskie skonfiskowano, co było chyba najdotkliwszym ciosem, podważającym dotychczasową pozycję rodziny opartą nie tylko przecież na piastowanych urzędach, lecz przede wszystkim na dobrach ziemskich. Wojsko komputowe ulokowano w dobrach dziedzicznych Sapiehów, co przypieczętowało ich los i było działaniem odwetowym za podobne wcześniejsze postępowanie hetmana K.J. Sapiehy. W sprawach finansowych szlachta zdecydowała, że w każdym powiecie i województwie będzie działał wyznaczony przez nich komisarz, który zajmie się kwestiami podatkowymi, pozbawiając tym samym jakiegokolwiek wpływu na sprawy finansowe dotychczasowego podskarbiego litewskiego Benedykta Pawła Sapiechę. Utworzono nową armię, a władzę nad wojskiem konfederacji oddali pułkownikowi generalnemu Michałowi Serwacemu Wiśniowieckiemu; odsunięto w tym czasie od sprawowanej funkcji również hetmana polnego litewskiego Józefa Bogusława Słuszkę — przeciwnika Sapiehów. Wreszcie na końcu objęto amnestią wszystkich republikantów, a ostatecznym wyrazem triumfu zwycięzców był wieczysty zakaz

¹⁴ A. RACHUBA: *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie...*, s. 324—325.

¹⁵ A. RACHUBA: *Sprawa obsady urzędów litewskich po Sapiebach w początkach XVIII wieku. W: Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem. Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy.* Red. K. WAJDA et al. Toruń 1993, s. 254—255.

sądzenia M.S. Wiśniowieckiego oraz jego konsyliarzy za wszystkie czyny popełnione na Sapiechach¹⁶.

Wiele postanowień olkienickich nigdy nie weszło w życie, a August II nie zamierzał oficjalnie rozdawać urzędów po Sapiechach. Kolejnym istotnym elementem, niestety pomijanym przy analizie nie tylko założeń związkowych, lecz przede wszystkim postępowania szlachty w majątkach sapieżyńskich, jest utrata źródła utrzymania przez liczne rzesze drobnej szlachty zamieszkującej w dobrach Sapiechów. Jakiej skali był to problem, ilustruje zestawienie na potrzeby podatkowe majątku K.J. Sapiehy, najprawdopodobniej z 1701 roku, w którym można odnaleźć interesujące dane. W jednej tylko parafii mołczackiej mieszkało 11 szlachciców, w tym 3 urzędników ziemskich wyższego szczebla: sędziowie ziemski i grodzki słonimscy oraz stolnik słonimski. Na problem ten słusznie zwrócił uwagę Jacek Staszewski, twierdząc, że poprzez taką działalność republikanci tracili poparcie wymienionej warstwy społecznej, znajdującej przecież zatrudnienie w licznych dworach i dobrach sapieżyńskich w Wielkim Księstwie Litewskim. Szlachta ta dążyła do znalezienia kompromisu z pokonanymi pod Olkienikami Sapiehami, uznając chyba nawet możliwość rezygnacji z części postulatów¹⁷.

Obie strony konfliktu, mając wzajemne pretensje do siebie, nie zamierzały w żaden sposób respektować kolejnych podpisywanych porozumień, choć Sapiehowie znajdowali się w sytuacji o wiele bardziej niekorzystnej niż republikanci. Szukali oni wsparcia u przychylniej im do tej pory szlachty koronnej, czego przykładem może być korespondencja Kazimierza Jana kierowana do sejmików wielkopolskich. Uskarżał się w niej na represje, jakie dotknęły go na Litwie, rabunki jego majątków ziemskich oraz na zabicie syna po bitwie olkienickiej. Ostatecznie przedstawiciele tamtejszych województw uznali, że należy zwrócić się do Augusta II, aby swoim królewskim autorytetem przywrócił pokój w Wielkim Księstwie Litewskim, a także wszystkie dobra i godności zabrane Sapiehom. Za wsparcie Wielkopolan dziękował hetman wielki litewski w liście z 24 czerwca, w którym nawiązał on do działań tamtejszych posłów i informował, że przeciwnicy Sapiechów, mimo jego ugodowej postawy, udaremnili kolejną próbę porozumienia. Oskarżał także republikantów o plany przeprowadzenia zamachu stanu w Warszawie, który miał być dokonany dzięki nielegalnie zaciąganym chorągwiom litewskim¹⁸.

¹⁶ VUB, f. 32, nr 13909, k. 132—163v, Akt Generalny po Stanów WXL pod Olkienikami uchwalone, Olkieniki 24 listopada 1700; T. WASILEWSKI: *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z koronną od unii lubelskiej do początku XVIII wieku*. ZH 1986, t. 51, z. 1, s. 60—61; A. RACHUBA: *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie...*, s. 326—327; IDEM: *Sprawa obsady urzędów litewskich...*, s. 254—255.

¹⁷ BNPAU i PAN Kraków, rkps 5787, k. 4—7; J. STASZEWSKI: „*Postanowienia wileńskie*” z 1701 r. i jego wpływ na unię polsko-litewską w czasach saskich. ZH, 1986, t. 51, z. 1, s. 90—91.

¹⁸ M. ZWIERZYKOWSKI: *Samorząd sejmikowy województwa poznańskiego i kaliskiego w latach 1696—1732*. Poznań 2010, s. 164—168; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696—1732*. Wyd. M. ZWIERZYKOWSKI. Poznań 2008, s. 233—234.

W 1701 roku B.P. Sapieha, wobec fiaska zabiegów politycznych zmierzających do pacyfikacji Wielkiego Księstwa Litewskiego, zamierzał szukać protekcji króla Karola XII, rzekomo namawiając go nawet do wkroczenia w granice litewskie. Latem 1701 roku wojska szwedzkie po zwycięstwie nad Dźwiną uzyskały kontrolę nad Inflantami, a następnie zajęły Kurlandię i wkroczyły na niewielką część Żmudzi. Przeciw tym oddziałom wyruszyły wojska republikańskie, do tej pory zajęte rabowaniem dóbr sapieżyńskich, pod dowództwem starosty żmudzkiego H.A. Ogińskiego, który dodatkowo w trakcie narady w Grodnie rozpowszechniał spreparowany dokument świadczący o układach Sapiehów z królem szwedzkim. Spowodowało to zerwanie zawartego niedawno porozumienia, które miało zakończyć wojnę domową na Litwie. Jesienią 1701 roku oddziały szwedzkie zapuszczały się już głębiej na Żmudź, co dyplomaci monarchy skandynawskiego tłumaczyli koniecznością ochrony dóbr sapieżyńskich przed bezprawnymi grabieżami wojsk republikańskich i szlachty związkowej. Oddziałami mającymi na celu ochronę majątków interesującej nas rodziny dowodził Alexander Hummerhielm. Ostatecznie wyprawa szwedzka doprowadziła do zajęcia Kiejdan i Kowna oraz obsadzenia tych miast własną załogą. Dodatkowo pod koniec 1701 roku Karol XII wydał odezwę do stanów litewskich, w której zagroził represjami za kolejne ataki na swoje wojska i ostatecznie podjął on decyzję o wszczęciu działań zbrojnych przeciw wojskom H.A. Ogińskiego¹⁹.

Wydarzenia te nie mogły oczywiście doprowadzić do uspokojenia sytuacji, a kolejne porozumienie (wcześniejsze — z Grodna z 18 października 1701 roku, niekorzystne dla Sapiehów — zostało przez nich zerwane) zamierzano wynegocjować na sejmie 1701—1702 roku, na którym podjęto próbę mediacji między opozycją a Sapiehami. Ci jednak od samego początku żądali od Augusta II ostatecznej i kategorycznej pacyfikacji Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz umożliwienia rodzinie powrotu do zajętych dóbr. Porozumienie osiągnięto 16 stycznia 1702 roku przez negocjatorów sapieżyńskich i ich przeciwników. Na jego mocy przywrócono formalnie Sapiehom bezprawnie zagarnięte dobra oraz zagwarantowano posiadanie dotychczasowych urzędów. W zamian za zawartą po myśli Sapiehów ugodę wyrazili oni zgodę na przekazanie przez monarchę hetmaństwa polnego litewskiego M.S. Wiśniowieckiemu²⁰.

W rzeczywistości obie strony traktowały porozumienie jako tymczasowe zawieszenie broni. Sapiehowie „sami tylu potwarzami nie do zgody, ale ad extrema W.Ks. Litewskiego prowadzą i że tej zgody nulla securitas być nie może, kiedy ichmoście co raz deklarują, to nazajutrz albo skryptem, albo podobnymi głosami zapierają

¹⁹ A. RACHUBA: *Sapieha Benedykt Paweł*. W: PSB. T. 35, z. 143. Warszawa—Kraków 1994, s. 588; Z. ANUSIK: *Karol XII*. Wrocław 2006, s. 77, 80; J. FELDMAN: *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704—1709*. Kraków 1925, s. 10; T. CIESIELSKI: *Działania wojenne w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1701—1709 w świetle litewskiej i polskiej literatury pamiątkarskiej*. W: *Северная война 1700—1721 гг. и исторические судьбы Европы*. Могилев 2008, s. 357—358.

²⁰ A. RACHUBA: *Sapieha Benedykt Paweł*..., s. 588; IDEM: *Sprawa obsady urzędów*..., s. 255; IDEM: *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie*..., s. 330; W.A. SERCZYK: *Piotr I Wielki*. Wrocław 1977, s. 112.

się”. Ich niezdecydowanie oraz brak poparcia dla ugody wśród przywódców mas szlacheckich doprowadziło ostatecznie do tego, że porozumienie to nie weszło w życie. W takich okolicznościach Sapiehowie otwarcie już przeszli na stronę Karola XII, co próbowali usprawiedliwić manifestem ogłoszonym w Brańsku 6 marca 1702 roku, i wraz z wojskiem szwedzkim wkroczyli do Wielkiego Księstwa Litewskiego²¹. Nie jest wykluczone, że wśród społeczeństwa szlacheckiego rozchodziły się informacje, że jednym z winnych sprowadzenia Szwedów był prymas Michał Stefan Radziejowski — „prymas [Radziejowski — M.S.] dał Sapiehom radę, aby się udali w protekcję korony szwedzkiej jakoż i uczynili i króla szwedzkiego do Polski zwabili”²².

Już na samym początku autorzy manifestu odwołali się do Boga oraz króla i szlachty:

Przed panem Bogiem, światem, najjaśniejszym Królem Jego mością panem naszym miłościwym, prześwietnym senatem i panym rycerstwem Korony Polskiej i W Xtwa Littewskiego, jako stanami całej nierozdzielnej Rzeczypospolitej manifestujemy się i oświadczamy quam solennissime jakośmy do zaczęcia prywatnej niektórych ichmościów ambitioso suggestu w Wielkim Księstwie Litewskim poduszczonych przeciwko Domowi Naszemu, Najjaśniejszym Królów Ichmościom panom Naszym miłościwym i całej Rzeczypospolitej absitarrogantia verbis od wiele wieków dobrze zasłużonemu, nie chcąc per repressalia publicznych zawieruch przyczyniać, ale bardziej publicam Reipublicae upatrując i uwadze mając tranquillitatem wszelkie krzywdy i opressja nasze cum amniaequanimitate znosili, et quam civilissimime dijs, ile możności pozwalala, zachętnemi przeciwko nam zawziętemi ichmościami obchodziliśmy się²³.

Nawiązywali oni do krzywd, jakie wyrządzono ich domowi, „od wiele wieków dobrze zasłużonemu” ojczyźnie, ze strony republikanckiej szlachty, choć pominięto tutaj, oczywiście celowo, nazwiska przywódców związkowych. Sapiehowie twierdzili także, że w wyniku wojny domowej i sytuacji, która miała miejsce przed

²¹ *Diariusz sejmu walnego warszawskiego 1701—1702*. Oprac. P. SMOLAREK. Warszawa 1962, s. 140; A. RACHUBA: *Sprawa obsady urzędów...*, s. 256; K. JAROCHOWSKI: *Dzieje panowania Augusta II od wstąpienia Karola XII na ziemię polską aż do elekcji Stanisława Leszczyńskiego (1702—1704)*. Poznań 1874, s. 21; E. OTWINOWSKI: *Dzieje Polski pod panowaniem...*, s. 32.

²² Natsional’na biblioteka Ukrainy imeni V.I. Vernads’koho, Instytut Rukopysu (dalej: NBU — IR Kijów), f. 1, nr 4121, k. 28v, Kronika to księga jego mości pana Aleksandra Trubnickiego spisana przez Jerzego Trubnickiego regenta kancelarii miejskiej Mohylewskiej w roku 1747 miesiąca juna 30 dnia z różnych dziejopisów, z częścią z swojej pamięci w potomne czasy na pamięć, co się działo w mieście Mohylowie i po różnych miastach jakie inkursje wojny i insze rzeczy i to wszystko nie kłamliwie pisano ale jak sama rzecz była to przyszłym w wieczność do wiadomości podaję. Roku 1747.

²³ Biblioteka im. Czartoryskich w Krakowie, rkps 196, nr 37, k. 183—194, Manifest Sapiehów z 6 marca 1702 roku.

sejmem walnym, musieli się oni udać „ad protectionem jkmości oraz zaszczytu prześwieznego senatu i do najprześwietniejszego i przewielebniejszego xcia jmości kardynała prymasa Korony Polskiej i WXLitt, a podczas następujących sejmików przed sejmami walnymi do łaski i obrony onego rycerstwa Korony Polskiej” oddając się w obronę „całej nierozdzielnej Rzeplitej”. W dalszej części wypowiedzi oni o grabieży swoich dóbr ziemskich i bezprawnym występowaniu przeciwko honorowi i władzy „ministeriorum nostrum”, dygnitarstwowi i urzędom, które zostały im nadane legalnie przez króla. Nawiązali oni również do ostatnich negocjacji na sejmie 1701—1702 roku, usprawiedliwiając swój wyjazd z Warszawy obawą o własne zdrowie i życie. W trakcie obrad, dzięki działalności negocjatorów i mediatorów, przy wstawiennictwie króla Augusta II, o czym Sapiehowie nie zapomnieli wspomnieć w omawianym dokumencie, oraz senatorów i oczywiście prymasa, a także „z osobliwej Pana Boga naszego nad tą ojczyzną łaski i opatrności” podpisano ugodę, na mocy której puszczone w niepamięć wszelkie wcześniejsze niesnaski i przywracano Sapiehom wszystkie dobra i urzędy zgodnie z założeniami „prawa dawnego i świeżego”, którymi można było od tego czasu, przynajmniej teoretycznie, swobodnie dysponować. Przywracaniem majątków ich prawowitym właścicielom miały zająć się urzędy ziemskie i grodzkie województw i powiatów: „Dobra komukolwiek podczas domowego zamieszania violenter ac tumultuous zabrane były, aby zaraz przez urzędy ziemskie i grodzkie województw i powiatów gdziekolwiek dobra consistunt ad requisitionem strony, której należały i należą, aby skutecznie przywrócone i oddane były *authoritate Reipublicae* uznano i nakazano”²⁴.

Sapiehowie w swoim manifeste nawiązywali również do dekrétów Trybunału i innych instytucji sądowych Wielkiego Księstwa Litewskiego uzyskanych przez obie zwalczające się strony, które miały być skasowane, żeby „osoby niechętne i sobie przeciwne, aby spółnie na wieki wieków wzajemnie chrześcijańskim sercem, poczciwością i powinnością chrześcijańską prawdziwą sobie darowały” wszelkie wcześniejsze winy. Pominęto w tym przypadku kwestię zabójstwa koniuszego litewskiego M.F. Sapiehy i postanowiono tej sprawy toczącej się już przed litewskim wymiarem sprawiedliwości, ze względu na jej charakter, w żadnym przypadku nie kasować, co kilkakrotnie podkreślano w analizowanym manifeste. Każdego, kto miałby zamiar ponownie doprowadzić do niepokojów wewnętrznych miano traktować jako wroga ojczyzny. Gwarantami pacyfikacji i uspokojenia Wielkiego Księstwa Litewskiego miał być król, „przenajświętszy i przenajwielebniejszy” prymas, sejm oraz, co jest nowością w analizowanym dokumencie, hetmani koronni: wielki Stanisław Jan Jabłonowski i polny Feliks (Szczęsny) Kazimierz Potocki. Porozumienie miano wpisać do *Volamina Legum*, a w razie zerwania sejmu tekst pacyfikacji miał się znaleźć w Metryce Koronnej. Sapiehowie w dalszej części swojego manifestu twierdzili, że wypełnili każde postanowienie ostatniej ugody i „we wszystkim to uspokojenie przyjęliśmy

²⁴ Ibidem, k. 183—194.

i do niego się na lepszą i wiekuiłą pewnością podpisaliśmy”, a także oczekiwali oni wejścia w życie jej postanowień, przede wszystkim o zwrocie urzędów, dygnitarstw i majątków ziemskich, zarówno dziedzicznych, jak i dzierżaw, mimo ich znacznego zrujnowania, co także niejednokrotnie podkreślano. Niezależnie od zawartego porozumienia, gwarantowanego powagą królewską oraz całej Rzeczypospolitej, na terenie Wielkiego Księstwa wnoszone są do grodów protestacje przeciw niemu, a także

uniwersały jkmości województwom i powiatom WXtt. Litt pacyfikacją donoszące gromom publikować nie pozwolono, przybite do drzwi kościelnych po diecezjach i parafiach Wielkiego Xięstwa Litt oddzierać kazano i oddzierają, i aby do wiadomości województw i powiatów W.Xtt. Litt nie przychodziły sposobem wszelkim przeszkadzano i przeszkadzają²⁵.

Nie tylko zatem przeszkadzano w ogłoszeniu tekstu ugody, ale dodatkowo nie zamierzano zwrócić urzędów oraz wojska pod komendę hetmana wielkiego litewskiego K.J. Sapiehy. Zaznaczono również, że niektórym oddziałom ich rotmistrzowie blokowali możliwość akceptacji porozumienia i przez nich „stan rycerski rujnują najazdami, kontrybucjami, a pod kontrybucji pretekstem rabunkami dobra jego królewskiej mości, duchowne i ziemskie violentissime rujnują”. Szlachta dalej pozwalała sobie na grabieże majątków przeciwników politycznych, co ci podkreślali w analizowanym dokumencie przy każdej nadarzającej się sposobności. Oczywiście był to dla Sapiechów poważny problem, który pozbawiał ich podstaw funkcjonowania własnej faksji. Jako przykład podawano w manifeście zrujnowanie dóbr różańskich, hrabstwa bychowskiego „i insze dziedzictwa (jako stamtąd pewne odbieramy wiadomości)”, które to dobra „ogniem i mieczem rujnują wezwawszy Moskwy dwadzieścia pięć tysięcy fortecę bychowską szturmem atakować usiłują”. Wspomniano zatem również o oblężeniu twierdzy Stary Bychów, choć nieprawdą było, że pod miasto podciągnęły wojska moskiewskie. Następnie Sapiehowie stwierdzali w analizowanym dokumencie, że zmuszeni brakiem respektowania pokoju wewnętrznego przez opozycyjną wobec nich szlachtę, a także zagrożeniem własnego życia i zdrowia z racji licznych prób zamachów na nich oraz, co ponownie podkreślono, świadomego rujnowania majątków, zdecydowali się szukać pomocy i proteksji, choć nie zaznaczono oczywiście, że chodzi o króla Karola XII, co raczej w zaistniałej sytuacji nie wymagało szerszych wyjaśnień, bowiem szlachta już od co najmniej roku oskarżała ich o przejście na stronę szwedzką:

---

²⁵ Ibidem, k. 183—194. Feliks Szczęsny Potocki wchodził na sejmie 1701 roku w skład komisji mającej na celu pogodzenie zwalczających się w Wielkim Księstwie Litewskim stronnictw. A. Przyboś: *Potocki Feliks (Felicjan, Szczęsny) Kazimierz*. W: PSB. T. 27. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1983, s. 811.

[...] manifestujemy się quam solennissime na tych ichmościów, którzy kłóćą publiczną spokojność privato ausci Wielkie Księstwo Litewskie i Dom Nasz niszczących i powagę i Rzeczypospolitej obarczających cum e declaratione, iż jakośmy raz cokolwiek za powagą Jego Królewskiej mści mediante Prześwietnego Senatu i Całego Rycerstwa Całej nierozdzielnej Rzeczypospolitej pod sejm walny sześć niedzielny warszawski precise blisko rozeszły przez ichmościów panów posłów ziemskich Obojga Narodów Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego inter posita autoritate postanowiono, zupełnie przyjęli i temu dosyć uczynić submitowaliśmy się tak in quatum przez nieustające apressje, wiolencje, rabunki, depopulacje dóbr naszych i przez zasadzone na ostatni starożytnych wolności wywrot i na zdrowie nasze zasadzki i niebezpieczeństwa lassabitur priritentia nostra, że inviti prawie i właśnie tymi umyślnemi bez prawami i aggrawacjami tak niesłychanemi oraz ostatniemi bezprawiami popchnięci i przymuszeni do jakich się obronnych będziemy musieli obrócić środków manifestujemy się i oświadczamy solennissime przed Panem Bogiem, Światem, Jego Królewską mością, Prześwietnym Senatem i przed wszystkimi stanami Całej nierozdzielnej Rzeczypospolitej Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, że nie zna przyczyna i okazja będzie temu wszystkiemu, co by kolwiek potym w jakim ratowaniu i siebie samych oraz majątku naszego intervenire mogło²⁶.

W analizowanym manifeście zaznaczono również, że brak respektowania uzgodnionych postanowień godzi także w dobre imię Rzeczypospolitej, a działania związkowych ostatecznie doprowadzą do ruiny państwo i „dom nasz w ojczyźnie od wieków zasłużony”. Niezależnie od treści dokumentu Sapiehowie zaznaczyli, że

Upewniamy jednak miłą Ojczyznę, iż wszędzie gdziekolwiek nas opatrność Boska obrócić raczy, miłych swobód, prawy i wolności staropolskiej i utrzymania całości Rzeczypospolitej pamiętni będziemy przy dostojęństwie aeviternarum libertatum krew, życia i fortuny nasze ojczyźnie konsekrujemy, do którego to solennego manifestu i protestacyj naszej rękami naszymi własnymi podpisujemy.

Dokument podpisano w Warszawie 6 marca 1702 roku, a parafowali go Sapiehowie: wojewoda wileński Kazimierz Jan, podskarbi wielki litewski Benedykt Paweł, marszałek wielki litewski Aleksander Paweł, pisarz polny litewski Michał Józef oraz

---

²⁶ Ibidem.

stolnik Jerzy Stanisław. Do ksiąg grodzkich wileńskich dokument ten został wpisany 20 kwietnia 1702 roku²⁷.

Sapiehowie w omawianym manifeste próbowali usprawiedliwić swoje postępowanie, a przede wszystkim opowiedzenie się po stronie króla szwedzkiego, brakiem respektowania postanowień ugody zawartej na sejmie 1701—1702 roku, a także wcześniejszych ustaleń, całą winę za to przypisując republikanckiej szlachcie oraz przywódcom związkowym, choć nie wymieniono ich z imienia i nazwiska. Postanowienia pacyfikacji były raczej korzystne dla przedstawicieli wymienionej rodziny, która odzyskać miała utracone urzędy oraz, co najważniejsze, dobra stanowiące podstawę ich pozycji politycznej. Jak ważna była to kwestia, świadczy choćby wielokrotne wzmiankowanie o tym w manifeste, znacznie częściej niż o stanowiskach administracyjnych czy dygnitarstwach. Sami Sapiehowie mimo korzystnych zapisów ugody warszawskiej także odnosili się do niej sceptycznie, chyba już w tym czasie szykując się do rozprawy z opozycyjną szlachtą przy pomocy oddziałów szwedzkich. Interesujące w omawianym dokumencie jest częste powoływanie się na autorytet najwyższej władzy w państwie, czyli króla, potem prymasa M.S. Radziejowskiego i senat, a także posłów zarówno koronnych (w pierwszej kolejności), jak i litewskich, a wszystkie powyższe osoby i instytucje wymieniane są najczęściej jako gwarant zawartego porozumienia, które Sapiehowie rzekomo respektowali i zamierzali przestrzegać. Na uwagę zasługuje również ton, w jakim napisano analizowany dokument, który był rozważny i wyważony, a w samej treści unikano jednoznacznych i ostatecznych sformułowań, choć czasem, jak w przypadku procesu o zabójstwo M.F. Sapiehy, stanowczy. Starano się w nim podkreślać powagę Rzeczypospolitej i jej instytucji z królem i prymasem na czele, nie zapominając o koniecznej w takich przypadkach boskiej opatrności. Sapiehowie niejednokrotnie podkreślali, że dom ich jest od wieków znacznie zasłużony dla ojczyzny, co zapewne miało zaznaczyć ich udział w funkcjonowaniu państwa. O sejmie, senacie i najważniejszych osobach pisano z wielkim szacunkiem i uniżoną pokorą, szczególnie w stosunku do prymasa M.S. Radziejowskiego, któremu przyporządkowano przymiotniki „przenajświętszy” i „przenajwielebniejszy”. Często również powoływano się na dobro ojczyzny i jej nierozzerwalną całość. Dokument ten można bez wątpienia zaliczyć do form propagandowych obliczonych na bardzo konkretny efekt — ukazanie w dobrym świetle jednej strony konfliktu w przeciwieństwie do drugiej.

Sapiehowie próbowali również usprawiedliwić swoje postępowanie w oczach szlachty i magnaterii koronnej, u której już wcześniej zabiegali, raczej z powodzeniem, o protekcję. W niedatowanym liście²⁸ do Polaków, w tym przypadku chyba

²⁷ Ibidem, k. 183—194. Kazimierz Jarochoński podaje, że dokument podpisał Grzegorz, podczaszy litewski. Niestety nikt taki nie sprawował wymienionego urzędu i zapewne chodzi o stolnika litewskiego Jerzego Stanisława. K. JAROCHOWSKI: *Dzieje panowania Augusta II...*, s. 21.

²⁸ NBU — IR Kijów, f. 1, nr 4127, k. 20v—21, Manifest Sapiehów do skonfederowanej szlachty koronnej, [b.m. i d.]. Można przypuszczać, że jest to kopia listu Kazimierza Jana Sapiehy do sejmiku

Wielkopolan, powoływali się oni na zawartą w 1702 roku ugodę i wykazywali brak jej przestrzegania przez litewskich republikantów, choć gwarantowali ją król August II, prymas Michał Stefan Radziejowski oraz senatorowie koronni. W dokumencie prosili o przeciwdziałanie niekorzystnym dla nich uchwałom i wspominali o próbach licznych zamachów na ich życie i rzekomych rozkazach, które miały na celu ich pojmanie. Sapiehowie twierdzili także, że tylko protekcja króla szwedzkiego Karola XII uratowała im życie, choć nadmieniali przy okazji, że nadal trwają najazdy na ich dwory, majątki i nie tylko, bo cierpią również inne osoby, zapewne współpracujące z nimi. Kończąc analizowany list, Sapiehowie wyrazili nadzieje na pomoc szlachty wielkopolskiej, choć przez tekst przebija raczej próba usprawiedliwienia opowiedzenia się po stronie szwedzkiej i przyjęcia protekcji Karola XII²⁹. Interpelacje sapieżyńskie znajdowały najczęściej zrozumienie wśród szlachty wielkopolskiej, co zapewne wynikało z jej stanowiska politycznego wobec wydarzeń lat 1702—1703³⁰.

Sapiehowie opowiedzieli się po stronie Szwedów w 1702 roku z pobudek raczej osobistych, choć stanowiących o funkcjonowaniu całej rodziny, o czym świadczy choćby kilkukrotne wzmiankowanie o ruinie majątków i niewywiązywaniu się republikantów z kolejnych układów. Dobra sapieżyńskie stanowiące podstawę nie tylko ich egzystencji, lecz także ich facji stały się w zasadzie pierwszym obiektem agresji ze strony związkowych, którzy powodowani chęcią zemsty i niekontrolowanej grabieży, zamierzali zniszczyć podstawy funkcjonowania stronnictwa Sapiehów, jak i ich samych. Wymienieni za wszelką cenę starali się zatem odzyskać kontrolę nad utraconymi w wyniku przegranej wojny domowej dobrami. Istotne znaczenie miała także rewindykacja bezprawnie odebranych im urzędów i dygnitarstw. Republikanci natomiast przez cały czas dążyli do pozbawienia ich posiadanej pozycji politycznej, społecznej i majątkowej w Wielkim Księstwie odbierając lub niszcząc ich majątki ziemskie i pozbawiając urzędów, choć wszystko to czyniono bezprawnie. Zatem Sapiehami, opowiadającymi się po stronie szwedzkiej, kierował interes własnej rodziny, który utożsamiali z interesami Wielkiego Księstwa Litewskiego i przy pomocy króla Karola XII chcieli odzyskać utraconą pozycję polityczną oraz majątkową.

---

województw poznańskiego i kaliskiego, obóz pod Koninem 22 sierpnia 1703 roku; *Akta sejmikowe województw...*, s. 357—358; M. ZWIERYKOWSKI: *Samorząd sejmikowy...*, s. 193—194.

²⁹ NBU — IR Kijów, f. 1, nr 4127, k. 20v—21, Manifest Sapiehów.

³⁰ Wymiana korespondencji między Sapiehami a sejmikami wielkopolskimi widoczna jest w: *Akta sejmikowe województw...*, s. 358—361, 384—385 oraz M. ZWIERYKOWSKI: *Samorząd sejmikowy...*, s. 193—194.

Bibliografia

- ANUSIK Z.: *Karol XII*. Wrocław 2006.
- CIESIELSKI T.: *Działania wojenne w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1701—1709 w świetle litewskiej i polskiej literatury pamiątkarskiej*. W: *Северная война 1700—1721 гг. и исторические судьбы Европы*. Могилев 2008.
- DYBAŚ B.: *W sprawie traktatu puzewickiego z 1698 roku i jego następstw*. „Zapiski Historyczne” 1988, t. 53, z. 3—4.
- FELDMAN J.: *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704—1709*. Kraków 1925.
- JAROCHOWSKI K.: *Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię polską*. Poznań 1856.
- JAROCHOWSKI K.: *Dzieje panowania Augusta II od wstąpienia Karola XII na ziemię polską aż do elekcji Stanisława Leszczyńskiego (1702—1704)*. Poznań 1874.
- LULEWICZ H.: *Elita polityczno-społeczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVII wieku*. [Mazszynopis pracy doktorskiej przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie]. Warszawa 1984.
- NARBUTT J.: *Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów Jana III i Augusta II*. T. 1. Wilno 1843.
- OLSZEWSKI H.: *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich (1697—1740)*. Warszawa 1961.
- RACHUBA A.: *Hegemonia Sapiechów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*. W: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI—XVIII wieku*. Red. J. URWANOWICZ. Białystok 2003.
- RACHUBA A.: *Sapieha Benedykt Paweł*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 35, z. 143. Warszawa—Kraków 1994.
- RACHUBA A.: *Sapieha Kazimierz Jan Paweł*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 35, z. 144. Warszawa—Kraków 1994.
- RACHUBA A.: *Sprawa obsady urzędów litewskich po Sapiechach w początkach XVIII wieku*. W: *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem. Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy*. Red. K. WAJDA et al. Toruń 1993.
- RACHUBA A.: *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569—1763*. Warszawa 2002.
- SAWICKI M.: *Konflikt biskupa wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego z Kazimierzem Janem Sapiehą w latach 1693—1696. Zarys problematyki*. W: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI—XVIII wieku)*. Red. S. GÓRZYŃSKI, M. NAGIELSKI. Warszawa 2014.
- SAWICKI M.: *„Wojna” parlamentarna i sądowa Sapiechów z Kryszpinami Kirszensztejnami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku*. W: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*. Red. A. STROYNOWSKI. Warszawa 2013.
- SERCZYK W.A.: *Piotr I Wielki*. Wrocław 1977.
- SOWA A.: *Pociej Ludwik Konstanty*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 27. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1983.
- STASZEWSKI J.: *August II Mocny*. Wrocław 1998.
- STASZEWSKI J.: *„Postanowienie wileńskie” z 1701 r. i jego wpływ na unię polsko-litewską w czasach saskich*. „Zapiski Historyczne” 1986, t. 51, z. 1.
- WASILEWSKI T.: *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z koronną od unii lubelskiej do początku XVIII wieku*. „Zapiski Historyczne” 1986, t. 51, z. 1.

Mariusz Sawicki

The Sapieha Manifesto of March 6, 1702

Summary

The second half of the 17th century history of the Great Duchy of Lithuania was dominated by the hegemony of two families: the Pac family and the Sapieha family. The latter managed to seize control over all spheres of public life and made decisions regarding the attitude of Lithuania with regard to the king and the Republic of Poland. The period of domination of the Sapieha family dates from 1685 to the early 1690s., when the plans of Jan III Sobieski, who attempted to build a political force that could withstand and counterbalance the influence of the Sapieha family, started to come to fruition. This, in turn, resulted in armed conflicts in the late 1690s aimed against the Sapieha family and an eventual civil war in Lithuania. After the lost battle at Olkieniki and the unsuccessful attempts at pacifying Lithuania, the Sapieha family started to look for protection, in the face of the actions of the Polish military. To this end, they supported Charles XII of Sweden, who went to war against the Polish Republic. The help of Charles's troops guaranteed the Sapieha family that they would recover their lost estates.

On March 6, 1702, the Sapieha family announced a manifesto, in which they attempted to justify their actions to the nobility and aristocracy. Their alliance with Sweden was dictated by personal reasons which nonetheless influenced the functioning of the entire family, as evidenced by the repeated mentions of the ruin of their estates and the inability of the republic to keep their promises. The Sapieha goods, which constituted the foundations of not only the family's existence, but also the functioning of their entire faction, became the first object of aggression on the part of the republicans, who, driven by vengeance and greed, attempted to destroy the foundations of the functioning of the Sapieha faction as well as the family itself. There can be no doubt that the Sapieha family turned to Charles XII for help in an attempt at regaining the lost political influence as well as their fortune, and that they planned to bring the perpetrators of their downfall to — what was in their opinion — justice.

Key words: the Sapieha family, Northern Wars, Lithuanian nobility, Augustus II

Mariusz Sawicki

Manifest der Sapieha-Familie vom 6.März 1702

Zusammenfassung

In der Geschichte des Großen Fürstentums Litauen war die zweite Hälfte des 17. Jahrhunderts durch Hegemonie von zwei Hochadelsgeschlechtern — Pac und Sapieha gekennzeichnet. Die letztgenannten haben sich jede Sphäre des öffentlichen Lebens unterworfen und entschieden über Einstellung Litauens zum König und Königreich Polen. Eindeutige Vorherrschaft der Familie-Sapieha fiel auf den Zeitraum von 1685 bis zum Anfang der 90er Jahre des 17. Jhs. Damals begannen die von Jan III. Sobieski ergriffenen Maßnahmen, die Politik Sapiehas auszugleichen, die zu erwartenden Ergebnisse zu bringen. Das hat letztendlich in der zweiten Hälfte der 90er Jahre des 17. Jhs zum bewaffneten Widerstand gegen Sobieski und zum Bürgerkrieg in Litauen geführt. Nach verlorener Schlacht bei Olkieniki und fehlgeschlagenen Versuchen, das Litauen zu befrieden, fingen die Sapiehas an, angesichts

der Handlungen von Republikanten-Truppen eine Protektion zu suchen. Sie erklärten sich für den schwedischen König, Karl XII., der sich an den Krieg gegen Königreich Polen machte. Seine Truppen sollten der Familie Sapieha die Wiedererlangung ihrer verlorenen Güter gewährleisten.

Am 6. März 1702 haben Sapiehas ihr Manifest bekanntgegeben, in dem sie sich bemühten, ihr Verhalten vor dem Adel und Kronhochadel zu rechtfertigen. Sie sollten sich für schwedische Seite eher aus persönlichen Beweggründen erklärt haben; diese waren aber für das Funktionieren der ganzen Familie ausschlaggebend, wovon mehrmalige Erwähnungen im Manifest über Ruin ihrer Landgüter und Nichtanerkennung der geschlossenen Verträge von den Republikanten zeugen können. Die der Familie-Sapieha gehörenden Güter, welche nicht nur die Grundlage ihrer Existenz, sondern auch ihrer Faktion darstellten, wurden in erster Linie zum Gegenstand der Aggression seitens Republikanten, die aus Rache- und Raubgelüst die Sapieha-Faktion und sie selbst vernichten wollten. Es ist zweifellos, dass die Sapieha-Familie die Hilfe Karls XII. brauchte, um ihre verlorene politische Stellung wiederzugewinnen und ihre Vermögenslage zu verbessern, und bei dieser Gelegenheit allen am Verfall ihrer Familie Schuldigen ihre gerechte Strafe zukommen zu lassen.

Schlüsselwörter: Familie-Sapieha, III. Nordischer Krieg, litauischer Adel, August II